

# החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית

אילו ערכים צריכים לעמוד ביסוד תוכניות לחינוך בלתי פורמלי ביישובים הערביים, מהם החסמים למימוש הרפורמה הממשלתית, וכיצד אפשר לוודא שהחלטה 922 תחולל שינוי מהותי?

נטרין חדאד חאג' יחיא | אריק רודניצקי



מחקר  
מדיניות  
122

המכון הישראלי  
לדמוקרטיה



תוכנית החומש לפיתוח כלכלי של יישובים ערביים 2016–2020 אושרה בהחלטת ממשלה מס' 922 ביום 30 בדצמבר 2015 ונחשבת ציון דרך במדיניות הממשלה כלפי הציבור הערבי בישראל. החלטה 922 שמה דגש מיוחד על תחום החינוך הבלתי פורמלי. בהחלטה נקבע כי הממשלה תקדם תוכנית מערכתית לחינוך הבלתי פורמלי ביישובים הערביים בישראל באמצעות תיקון הדרגתי של מנגנוני ההקצאה ובניית מסלולים חדשים ותוכניות ייעודיות. עוד נקבע כי הממשלה תקפיד ששיעור ההקצאה מתקציבי החינוך הבלתי פורמלי במשרד החינוך ליישובי התוכנית לא יפחת משיעורם בכלל אוכלוסיית המדינה. במסגרת תוכנית החומש הוקצה לחינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית סכום של 650 מיליון ש"ח (לחמש השנים).

במוסדות המדינה, ובמשרד החינוך בפרט, הולכת ומתגבשת ההכרה בכך שהחינוך הפורמלי הוא מנוף לשילוב האוכלוסייה הערבית בכלכלה, בשוק העבודה העתידי ובחברה בכללה. כמו כן מתחזקת ההבנה שלחינוך הבלתי פורמלי יש תפקיד מהותי בהשגת יעדים אלה, ובעיקר בתחום שיפור ידיעת השפה העברית, שמסומן על ידי גורמי ממשל כתנאי הכרחי להשתלבותם של האזרחים הערבים בכלכלה הישראלית.

החלטה 922 היא החלטה מכרעת להשתלבות הציבור הערבי בחברה ובכלכלה הישראלית, שכן לראשונה הכירה ממשלת ישראל בחשיבות

**כדי לחולל שינוי  
משמעותי יש צורך  
לאחד כוחות ולתאם  
בין כל הגופים  
הרלוונטיים**

החינוך הבלתי פורמלי ואף העמידה לשם כך תקציבים ייעודיים. במסגרת הצעדים הארגוניים הראשונים הוגדל אגף החברה הערבית במשרד החינוך והוא כולל כעת 15 מפקחים (לעומת 3 בעבר). משרד החינוך גם חתם על התקשרות עם ג'וינט־אשלים, והלה קיבל עליו את האחריות לתאם בין גופי הממשלה, הרשויות המקומיות ועמותות שפועלות ביישובים ערביים. בהמשך להחלטה הועברו 60 מיליון ש"ח לתוכניות ארציות בתחום החינוך הבלתי פורמלי ו־70 מיליון ש"ח לרשויות מקומיות ערביות. סך הכול: 130 מיליון ש"ח תקציב שנתי.

מצבו הקשה של תחום החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית נגרם משתי סיבות עיקריות:

**ראשית**, האחריות על תחום החינוך הבלתי פורמלי והעיסוק בו מפוזרים בין גופים ציבוריים ומשרדי ממשלה שונים שכל אחד מהם מגדיר את החינוך הבלתי פורמלי מנקודת המבט שלו. מינהל חברה ונוער, החברה למתנ"סים, הרשויות המקומיות הערביות, תנועות הנוער וארגוני החברה האזרחית - כולם מפעילים תוכניות בתחום החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית. פיזור האחריות יוצר איים של ידע מקצועי בלי שגוף כלשהו מרכז אותם או מנחה אותם לפי קו אחיד כלשהו.

**שנית**, רוב הרשויות המקומיות הערביות מדורגות באשכולות הנמוכים ביותר מבחינה חברתית-כלכלית, ולכן הן מתקשות להעמיד את החינוך הבלתי פורמלי במקום גבוה בסולם העדיפויות שלהן ולהקצות לשם כך משאבים. הדבר יוצר פער גדול בין רמת הפיתוח של החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית לבין זו שבחברה היהודית.

כל האמור לעיל מוביל למסקנה אחת הכרחית: כדי לחולל שינוי לטובה ממשי במצבו של החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית יש צורך לאחד כוחות ולתאם בין כל הגופים הרלוונטיים.

## יזמת הפיתוח של תחום החינוך הבלתי פורמלי חייבת להתמודד עם חסמים, לא כל שכן בחברה הערבית:

### אי־שוויון בהקצאת משאבים

עד להחלטה 922 נפקד תחום החינוך הבלתי פורמלי כמעט לחלוטין ממערכות התקצוב – גם ברמת הממשלה וגם ברמת הרשות המקומית. גם לאחר הגדלת התקצוב הנוכחית המשאבים אינם מספיקים, והרשויות המקומיות הערביות מתקשות להשלים את חלקן במימון.

### תשתיות לקויות

תשתית פיזית לקויה, חולשה כספית וניהולית של הרשויות המקומיות, היעדר מסגרות בלתי פורמליות לטיפול בתופעה של נשירת תלמידים ממערכת החינוך הפורמלי ומיעוט פעילות של תנועות נוער ביישובים הערביים.

### חסמים תוכניים

כמעט שאין בנמצא תוכניות שנכתבו במיוחד לילדים ולבני הנוער הערבים, ולא זו בלבד אלא שמרבית התוכניות הקיימות מתורגמות מעברית בלי שתיעשה בהן התאמה תרבותית לצעיר הערבי.

## בעיות בתחום ההון האנושי

מחסור בכוח אדם מקצועי, מעורבות הורים נמוכה ופער דיגיטלי גדול בין האוכלוסייה היהודית והאוכלוסייה הערבית.

## מאפיינים חברתיים ותרבותיים מיוחדים לחברה הערבית

הדומיננטיות של התרבות הערבית המסורתית וחוסר הקשר בין ההורים למערכת החינוך הבלתי פורמלי פוגמים באפשרות שהפעילויות בתחום החינוך הבלתי פורמלי יעבדו כראוי.

## בסיס ההמלצות

על סמך עבודת שטח, שכללה ראיונות עם בעלי תפקידים והתייעצויות עם מומחים, גיבשנו המלצות אסטרטגיות והמלצות ליעדים קונקרטיים, הן ברמת הממשלה והן ברמת הרשויות המקומיות. ביסוד ההמלצות שלנו עומדות שלוש הנחות:

1. הממד התרבותי כרכיב חיוני בפיתוח תוכניות בתחום החינוך הבלתי פורמלי;
2. האוכלוסייה הערבית בישראל היא חברה הטרוגנית, ולכן אין פתרון אחיד לכל חלקיה. יש לתת את הדעת לשונות הפנימית בתוכה;
3. גיבוש התוכניות צריך להיעשות בדרך של דיאלוג עם אוכלוסיית היעד (כלומר, האוכלוסייה הערבית בישראל) וכיבוד נקודת המבט שלה, שהיא שונה בדרך כלל מזו של המדינה.

# ההמלצות

## ברמה האסטרטגית:

### פיתוח תוכניות לימוד

- להרחיב במרכז ההדרכה הארצי לחינוך בלתי פורמלי לחברה הערבית את היחידה לפיתוח תכנים.
- היחידה תעסוק בשלושה תחומים עיקריים:
  - התאמה תרבותית של התוכניות הקיימות
  - פיתוח חומרים חדשים
  - מדידה והערכה

### ההון האנושי

- להתמקד במיון כוח האדם ובהכשרתו לעבודה מקצועית בתחום החינוך הבלתי פורמלי.

### הקצאת משאבים

- להקים במשרד החינוך יחידה ייעודית להקצאת משאבים לחינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית ולפיקוח על ניצולם הנכון;
- בתוך היחידה יופעל מנגנון העברת תקציבים בהיוון (קפיטליזציה) לרשויות מקומיות ערביות.

## ברמה הכלל-ארצית:

- להקים ועדת היגוי בין-משרדית לעניין החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית;
- להקים בתוך משרד החינוך מינהלת שתפקידה יהיה ללוות את הרשויות המקומיות הערביות בקידום החינוך הבלתי פורמלי בתחומן;
- להקים במשרד החינוך פורטל מיוחד לחינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית. הפורטל יאפשר לעקוב אחר התקדמות מערכת החינוך הבלתי פורמלי ביישובים הערביים.

## ברמת הרשות המקומית:

- להקים בכל יישוב פורום מקומי לעניין החינוך הבלתי פורמלי. הפורום יגבש תוכנית אב לחינוך הבלתי פורמלי ביישוב ויעמוד בקשר עם אגף החברה הערבית במשרד החינוך.

**נסרין חדאד חאג'** יחיא היא ראשת התוכנית ליחסי יהודים-ערבים במכון הישראלי לדמוקרטיה. בעלת תואר שני בחינוך ובגיאוגרפיה חברתית ודוקטורנטית בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל-אביב. עבודת הדוקטור שלה עוסקת בהשפעה של חסמים במרחב החברתי על חוסר מעש בקרב צעירים ערבים. תחומי המומחיות שלה הם הפרופיל החברתי-כלכלי של צעירים וצעירות ערבים, שילוב ערבים בהשכלה הגבוהה ובשוק העבודה, מערכת החינוך הפורמלית והבלתי פורמלית וייצוג הולם של הערבים בשירות הציבורי ובתהליכי קבלת החלטות.

**אריק רודניצקי** הוא חוקר בתוכנית ליחסי יהודים-ערבים במכון הישראלי לדמוקרטיה ובמרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. תחומי המחקר העיקריים שלו הם תמורות פוליטיות, לאומיות וחברתיות בחברה הערבית, יחסי יהודים-ערבים בישראל ומדיניות הממשלה כלפי האזרחים הערבים במדינה.

מחקר המדיניות רואה אור במסגרת הפעילות של המרכז לערכים ולמוסדות דמוקרטיים במכון הישראלי לדמוקרטיה.  
מנהלת המרכז: עו"ד אלונה וינוגרד  
סגן נשיא אחראי: פרופ' יובל שני

מחקר המדיניות רואה אור הודות לתרומתה הנדיבה של Social Venture Fund